

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 37.013.3.32 (477) «19»

ЛАРИСА СЕМЕНОВСКА

(Полтава)

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ПОЛІТЕХНІЗМУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Здійснено історіографічний аналіз проблеми реалізації ідеї політехнізму у вітчизняній шкільній освіті XX століття. На основі хронологічного й зіставно-порівняльного методів виокремлено й обґрунтовано етапи та напрями дослідження питання.

Ключові слова: ідея політехнізму, реалізація, етап, напрям, навчання, виховання, шкільна освіта, праця.

Актуальність дослідження полягає в тому, що, по-перше, політехнізм у новітніх умовах виступає вирішальним фактором гармонізації взаємодії особистісного й соціального начал у підготовці молодого покоління до життя; по-друге, передбачає теоретичне й практичне оволодіння особистістю загальними основами виробництва, ринкової економіки й об'єктами сучасних науково-технічних досягнень; по-третє, формує сферу суспільних відносин школярів, сприяє професійному самовизначенню, усвідомленому використанню засобів діяльності; по-четверте, виховує науковий світогляд, патріотизм, проектує аксіологічні орієнтири; по-п'яте, дозволяє кожному учневі визначати своє місце в суспільній практиці відповідно до прагнень, здібностей і можливостей, що забезпечує свідоме й критичне засвоєння знань, всебічне формування особистості.

Ми переконані, що звернення до національних історико-педагогічних цінностей, однією із яких є ідея політехнізму, буде сприяти вихованню в молоді відповідального й творчого ставлення до праці на благо суспільства й особистісного добробуту, чіткої громадянської позиції, а також подоланню таких негативних тенденцій, як прагнення до швидкого нетрудового збагачення, відчуження молоді від трудової діяльності; забезпечить піднесення інтересу до технічних знань, здобуття робітничих професій як найбільш затребуваних на сучасному ринку праці України. Отже, *метою статті* є здійснення історіографічного аналізу проблеми реалізації ідеї політехнізму у вітчизняній шкільній освіті XX століття.

Використання хронологічного й зіставно-порівняльного методів дозволило простежити генезу поглядів науковців різних генерацій щодо вказаного питання, а також виділити такі три етапи: 1) імперський (кінець XIX ст. – 1916 р.); 2) радянський (1917 – 1990 рр.); 3) пострадянський (1991 р. – початок XXI ст.).

Імперський етап (кінець XIX ст. – 1916 р.). Велику групу наукових робіт складають праці, виконані у філософсько-педагогічному контексті. Цінний матеріал для цілісного розуміння проблеми надають дослідження І. Вишне-

градського, С. Гакбройта, М. Огарьова, Д. Писарева, М. Пирогова, М. Рудольфа, І. Стебута, К. Ушинського, О. Фортунатова, П. Христиановича та ін. У цих розвідках авторами здійснювався соціально-культурний аналіз феномена праці, доводилося виняткове значення трудової діяльності в становленні особистості, з'ясувалося співвідношення загальної і професійної освіти. Так, у статті «Праця в її психічному і виховному значенні» (1860 р.) К. Ушинський зауважував, праця займає почесне місце між природою і капіталом. Без праці, на думку педагога, природні багатства й капітал згубно впливають не лише на моральний і розумовий розвиток людей, але й на їхній матеріальний добробут. К. Ушинський дійшов до розуміння соціальної ролі праці, тож переконував, що вона є необхідною умовою для розвитку людини, для підтримки в ній того ступеня гідності, якого людина вже досягла.

Наукову цінність становлять дослідження, у яких висвітлено загальнопедагогічні засади трудового виховання молоді (Є. Андреев, М. Вессель, С. Владимирський, М. Касаткін, В. Корсаков, М. Корф, В. Лермантов, Т. Лубенець, М. Столпянський, В. Фармаковський, К. Цируль та ін.). У розвідці В. Сабаніна «Ручна праця в учительських семінаріях, інститутах і школах» (1889) міститься значний обсяг інформації щодо специфіки викладання цього предмета в різних типах навчальних закладів. Педагогічне значення й досвід упровадження ручної праці як самостійного навчального предмета загальноосвітньої школи розкрито в статті М. Песковського «Професійна школа й піднесення вітчизняної промисловості». У роботі К. Янжула «Праця ручна в школах» (1901 р.) було подано цілісну характеристику тогочасної системи трудової підготовки учнів.

Наукове студювання в історико-виховному напрямі виступає значним здобутком у розробці досліджуваного питання. Передовсім це праці, у яких висвітлено історичні аспекти трудового виховання на тлі генезису вітчизняної педагогічної думки й шкільної практики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (І. Анопов, О. Биков, М. Демков, В. Єлисеєв, П. Милюков, О. Неболсін, С. Русова, Я. Чепіга та ін.).

Радянський етап (1917 – 1990 рр.). Дослідженням установлено, що початок цього етапу збігається із кристалізацією *конкретнонаукового* напрямку розробки проблеми. У 20-30 рр. ХХ ст. з'явилися праці, автори яких намагалися не лише узагальнити вітчизняний історико-педагогічний досвід розбудови трудових політехнічних шкіл, але й обґрунтувати концептуальні засади реформування системи освіти на принципах політехнізму. Тож учені цього напрямку дослідження у своїх наукових розвідках визначали педагогічні основи політехнічної освіти (мета, завдання, зміст), а також намагалися розробити поняттєво-категоріальний апарат проблеми.

Найвагомішими серед цих робіт вважаємо фундаментальні праці Н. Крупської. Вони, на нашу думку, мають виняткове значення для цілісного осмислення ідеї політехнічної освіти. Так, у праці «Про політехнізм» (1929 р.) учена розкрила сутність цього феномена. Запропоноване дослідницею тлумачення поняття політехнізму й визначило подальші напрями розвитку проблеми в педагогічній теорії та шкільній практиці. Ідеї Н. Крупської розвинув П. Панкевич у своїй роботі «Політехнічна школа у зв'язку з розвитком сучасної великої індустрії» (1928 р.). Педагог розкрив історичні корені політехнічної школи, а також визначив перспективи її розвитку.

У 20-30 рр. ХХ ст. конкретнонауковий напрям проблеми дослідження спостерігаємо в працях Г. Ващенко, О. Гастева, Г. Гринька, О. Калашникова, Л. Кеткова, А. Луначарського, Б. Манжоса, М. Пістрака, Г. Руденка, Я. Ряппо та ін. У

цілому вказані роботи розкривають наукову полеміку між прихильниками «політехнізму» й «монотехнізму».

У другій половині ХХ ст. цей напрям розробки проблеми представлений розвідками С. Батишева, М. Скаткіна (цільові орієнтири політехнічної освіти); В. Гусева, В. Зубова, Є. Пустового, П. Ставського (теоретичні передумови формування змісту політехнічної освіти); С. Калюги, В. Струманського (визначення науково-категоріального апарату), П. Атутова, В. Полякова, Д. Тхоржевського (розробка політехнічної освіти як педагогічної системи).

Цінний науковий матеріал конкретного наукового характеру представлено у працях П. Атутова. Так, у монографії «Політехнічний принцип у навчанні школярів» (1982 р.) дослідник висвітлює загальнодидактичні питання політехнічної підготовки учнів у світлі досягнень науково-технічного прогресу, обґрунтував специфіку засвоєння політехнічних знань, розкрив дидактичні основи застосування політехнічного принципу у вивченні загальноосвітніх дисциплін, трудовому навчанні, а також в організації позакласних занять із техніки [4].

Важливе значення для розвитку цього напрямку мала праця В. Ледньова «Зміст освіти» (1989 р.). У ній учений здійснив аналіз теорії змісту неперервної освіти. У цьому контексті автором обґрунтовані основні ступені освіти, розкрито структура «наскрізних» її галузей (загальної, політехнічної і спеціальної). Дослідник запропонував оригінальну концепцію визначення системи навчальних предметів і практик як для «наскрізних» галузей освіти, так і для кожної з її ступенів. У своїй роботі В. Ледньов значну увагу звертає на визначення змісту й шляхів здійснення політехнічної освіти. Виходячи з цього, учений визначає два напрями реалізації ідеї політехнізму: по-перше, «імпліцитно, тобто у всіх навчальних предметах; по-друге, у вигляді особливої галузі освіти, що починається з комплексного курсу трудового навчання (в загальній школі) і розгортається згодом у систему політехнічних предметів і практик» [12, с. 277].

Певним важливим теоретичним аспектами реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті присвячені дисертаційні роботи А. Моцака «Шляхи реалізації політехнічного принципу в процесі навчання сільськогосподарській техніці в загальноосвітній школі» (1974 р.), Д. Тарнопольського «Дослідження процесу політехнічного трудового навчання в загальноосвітній школі» (1978 р.), М. Пашошнікова «Дидактичні умови реалізації прийомів змістового узагальнення у політехнічній підготовці учнів» (1997 р.). Зауважимо, що розробки цих авторів характеризуються високим рівнем наукової новизни й теоретичної значущості. Певні аспекти досліджуваної проблеми розглядалися вченими у зв'язку з удосконаленням підготовки педагогічних кадрів. Ґрунтовно ці питання аналізуються у працях Ю. Васильєва «Політехнічна підготовка вчителя» (1978 р.), В. Гусева «Удосконалення змісту політехнічної підготовки вчителів праці в педінституті» (1988 р.).

Значного розвитку упродовж радянського етапу набув історико-нарративний напрям дослідження проблеми. Так, у своїй роботі «Трудове виховання. Його минуле і сучасне» (1925 р.) С. Ананьїн розглянув проблеми трудового виховання в руслі соціально-економічних і педагогічних чинників, висвітливши сукупність досягнень світової і вітчизняної педагогіки щодо процесу реалізації політехнізму. Учений здійснив зіставно-порівняльний аналіз зарубіжних і радянських концепцій, визначивши в загальних рисах напрями розвитку ідеї трудового виховання [2].

Серед історико-педагогічних розвідок радянського періоду значну наукову цінність становить праця Б. Плюсина-Кроніна «Новий етап. Нова система

народної освіти в РСФРР і нові програми Державної ученої ради» (1925 р.). Автор розкрив історичні передумови розвитку трудової політехнічної школи, висвітлив наукову дискусію, яка виникла на початку 20-х рр. ХХ ст. між політехністами і монотехністами, здійснив аналіз принципових позицій О. Гастева, М. Гринька, Н. Крупської, В. Леніна, Я. Ряппо у вирішенні проблеми політехнічної освіти [16].

У роботах Ш. Ганеліна, М. Гриценка, Є. Днепров, С. Єгорова, М. Колмакової, М. Константинова, Т. Корнічука, Ф. Корольова, Ф. Паначина, О. Піскунова, З. Равкіна, Г. Ясницького та ін. аналізувався загальний розвиток радянської системи шкільної освіти. При цьому значна увага авторів приділялася проблемі становлення трудових політехнічних шкіл, а також реалізації державних заходів щодо втілення в життя цілей політехнізації.

Так, у праці Ф. Корольова «Советская школа в период социалистической индустриализации» (1959 р.) розкрито досвід створення ФЗС і ШКМ на тлі вирішення завдань упровадження загальної освіти. Автор широко представив розвиток загальної початкової освіти, висвітлив програмно-методичну роботу Наркомосу та місцевих органів, розглянув проблему підвищення кваліфікації і підготовки вчительських кадрів. Водночас маємо зауважити, що безпосередньо проблемі політехнізації 1926-1930 рр. присвячено лише один із восьми розділів. У цілому працю відрізняє багатство фактологічного матеріалу, але разом з тим не виправдану вважаємо посилену увагу автора до питань забезпечення класово-політичної спрямованості діяльності школи у зв'язку із соціалістичними перетвореннями, а також до ідеологічних аспектів організації суспільно корисної праці учнів як фактора виховання в дітей комуністичної моралі [9].

Розкриттю джерел становлення ідеї політехнізму присвячена праця Г. Крапа «Маркс і Енгельс про поєднання навчання з виробничою працею і політехнічну освіту» (1964 р.). У роботі автор висвітлив історичні передумови трудових шкіл у Західній Європі, розкрив соціально-економічні чинники формування ідеї політехнічної освіти у творчості К. Маркса і Ф. Енгельса. Зауважимо, що видання характеризується змістовністю й філософським спрямуванням, але, на жаль, основні висновки ученого зводяться до розкриття переваг соціалістичного устрою життя в порівнянні з капіталістичним суспільством [10].

Як показав аналіз, у 50-х – 80-х рр. ХХ ст. науковий інтерес до проблеми зростає. Так, було підготовлено низку кандидатських дисертаційних робіт, присвячених різним аспектам проблеми становлення політехнічної освіти: М. Горбачова «Політехнічне навчання в розвитку радянської школи (1930-1934)» (1954 р.), С. Литвинов «Н. Крупська про політехнічне навчання» (1954 р.), Р. Лопатников «Проблема політехнічної освіти в історії будівництва радянської школи (1917-1929)» (1954 р.), С. Близнюк «Зв'язок теорії і практики в освітній підготовці учнів» (1954 р.), І. Пашенко «Трудове виховання в сільській школі України (1917-1937 рр.)» (1969 р.), Н. Ярошенко «Особливості трудового навчання в загальноосвітніх школах УРСР (1917-1967 рр.)» (1969 р.), В. Нечипорук «Проблема політехнізму в становленні й розвитку загальноосвітньої школи Української РСР (1917-1932 рр.)» (1979 р.). Відзначимо також докторську дисертаційну роботу Д. Сметаніна «Теорія і практика трудового навчання в Українській РСР» (1972 р.).

Значним здобутком у розробці досліджуваної проблеми в історико-педагогічному напрямі вважаємо дисертаційне дослідження М. Хітаряна «Трудове виховання і політехнічна освіта в радянській школі й педагогіці 30-50-ті рр.»

(1983 р.) [20]. У роботі автор розкрив історичні джерела проблеми й системно представив специфіку політехнічної освіти визначеного періоду, зосередивши увагу на висвітленні питання забезпечення принципу політехнізму у викладанні основ наук і трудового навчання, організації суспільно корисної праці, а також позакласної і позашкільної діяльності учнів. Разом з тим маємо зауважити, що робота не позбавлена недоліків, по-перше, досліджувана проблема розглядалася в дисертації крізь призму рішень партійних і комсомольських органів, що зумовило імперативно-ідеологічний характер розвідки, по-друге, питання політехнічної освіти й трудового виховання вивчалось стосовно учнів Радянського Союзу без урахування специфіки шкіл республік, зокрема УРСР.

Широко й документально представлена також досліджувана проблема розвитку політехнічної освіти учнів у праці В. Ничипорука «Проблема політехнізму в становленні загальноосвітньої школи Української РСР 1917-1932 рр.». Позитивної оцінки, на нашу думку, заслуговує те, що в дисертації автором здійснено узагальнення архівних матеріалів з метою висвітлення подій I Всеросійського політехнічного з'їзду (1930 р.), а також з'ясування ролі піонерської організації щодо політехнізації шкіл. Водночас маємо зауважити, що означена праця перевантажена обґрунтуванням положень марксистсько-ленінської ідеології, крім цього, висновки й узагальнення авторів щодо успіхів трудової політехнічної школи інколи є недостатньо обґрунтованими й мають відверто декларативний характер [14].

У радянський період була опублікована низка робіт, присвячених розкриттю різних аспектів проблеми поєднання навчання з працею. Аналіз цих видань виявив, що у дослідженні І. Бугаєвича «Праця як навчальний предмет» (1970 р.) на великому документальному матеріалі розкрито історичні аспекти розвитку ручної праці й трудового навчання. Питання поєднання професійно-технічної освіти з виробничою працею в 1917-1941 рр. висвітлювалися в роботі К. Катханова «Педагогічні проблеми виробничої праці в професійно-технічних училищах» (1973 р.). Історико-педагогічні аспекти процесу реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті аналізувалися також у наукових статтях О. Дзверіна, Р. Доватора, М. Котрякова, М. Кузіна, Л. Холмс.

Дослідженням виявлено, що в 70-х – на початку 80 рр. ХХ ст. серед учених особливий інтерес викликали психолого-педагогічні аспекти розробки проблеми. Серед цих праць доцільно відзначити фундаментальні розвідки учених-психологів, таких як Я. Коломінський, В. Мерлін, В. Мясичев, Б. Паригіна, К. Платонова (соціально-типові риси робітника сучасного виробництва); В. Бондар, Є. Верещак, Ю. Гільбух, О. Киричук, С. Максименко, В. Моляко, Є. Мілерян, П. Чамата, В. Чебишева (роль праці й політехнічної діяльності у формуванні всебічно розвиненої і самодостатньої особистості); Л. Божович, М. Леонтєв, С. Рубінштейн (основні мотиви трудової діяльності); Ю. Барабаш, Є. Герасимчук, В. Зайцев (процес формування професійних інтересів учнів у суспільно корисній праці); І. Чечель (система дидактичних компонентів освітнього процесу, орієнтованого на професійне самовизначення учнів); В. Давидов, Т. Кудрявцев, Е. Фарапонова (особливості розвитку технічного мислення) та ін.

До науково-методичного напрямку належать роботи, у яких характеризуються педагогічні засоби забезпечення політехнічної спрямованості навчальних дисциплін природничо-математичного й гуманітарного циклів, а також трудового навчання. Одним із перших до цього аспекту звернувся А. Макаренко. У своїх працях він розкрив науково-практичні засади поєднання фізичної праці з розумовою, висвітлив досвід організації продуктивної сільськогоспо-

дарської і промислової праці, розробив методичні рекомендації щодо політехнізації позакласної і позашкільної роботи [13].

Праця С. Шабалова «Політехнічне навчання» (1956 р.) дозволила поглибити наукові розробки проблеми у площині навчальної діяльності, оскільки значна увага автора приділялася теоретичному обґрунтуванню принципу політехнічного навчання в загальноосвітній школі [21]. Доцільно також назвати роботи Н. Дайрі, І. Зверева, Д. Епштейна, В. Масягіна, Г. Маслова, І. Матрусова, В. Монахова, В. Разумовського, В. Усанова, С. Шварцбурда. На основі результатів наукових розвідок цих учених у 1979 р. за редакцією Д. Епштейна було підготовлене ґрунтовна науково-методична праця «Політехнічний принцип у навчанні основам наук у середній школі» [17]. У цьому контексті особливо важливою, на нашу думку, є основна ідея видання про неправомірність поділу навчальних предметів на політехнічні й неполітехнічні, оскільки реалізація ідеї політехнізму передбачає загальний політехнічний характер викладання шкільних дисциплін.

Питання організації суспільно корисної, продуктивної праці учнів досліджувалися в роботах С. Батишева, В. Білавича, В. Брагінського, В. Коротова, В. Полякова, О. Самсонова, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Шапталова, С. Ширшова, Є. Ястребова. У роботі «Трудова підготовка школярів» (1981 р.) С. Батишев розглядав політехнізм як основний принцип трудової навчання учнів. Виходячи з таких позицій, учений висвітлив досліджувану проблему крізь призму удосконалення змісту, форм і методів трудової підготовки на засадах політехнічної спрямованості [6]. Безперечним здобутком автора вважаємо аналіз досвіду використання фронтальних, бригадних та індивідуальних форм трудового (виробничого) навчання.

В осмисленні процесу реалізації ідеї політехнізму на науково-методичному рівні важливу роль відіграли дослідження П. Атутова, К. Ахіярова, Р. Тагарієва. У колективній праці «Політехнічна спрямованість навчання основам наук у загальноосвітній школі» (1990 р.) вони поглибили вивчення питання розглянувши його в контексті проблеми міжпредметних зв'язків, яка визначалася авторами як необхідний дидактичний засіб політехнічної освіти [5].

Проаналізовані нами праці були написані в радянський період розвитку вітчизняної педагогічної науки, коли феномен політехнізму досліджувався з імперативних ідеологічних позицій, а позитивний досвід трудових політехнічних шкіл розглядався передовсім як досягнення соціалістичного суспільного устрою. У розвідках цього часу багато подій і фактів, імен української педагогіки свідомо замовчувалися, а цінні історичні документи, законодавчі й нормативні акти були недоступні для дослідників. Поза увагою вчених залишалося широке коло проблем. Утім, безперечно, наукові розвідки радянського періоду мають винятково важливе значення для дослідження нашої проблеми.

Пострадянський етап (1991 р. – початок XXI ст.). Кардинальні зміни, що спостерігалися в 90-х рр. XX ст. в соціальному, економічному й духовному житті українського суспільства зумовили важливість обґрунтування нових концептуальних підходів до розгляду феномена трудової діяльності учнів. Важливу роль у розробці *методолого-теоретичного* напрямку відіграла монографія В. Акімова і М. Неустроєва «Виробнича праця сільських школярів: педагогічні аспекти» (2001 р.). Науковий інтерес викликала спроба авторів розглянути питання виробничої праці школярів як наукову проблему з урахуванням національно-регіональних особливостей [1].

Методолого-теоретичий аспект досліджуваної проблеми представлений у дисертаціях В. Мягкова «Трудове навчання як засіб соціалізації особистості школяра» (2002 р.), О. Петрова «Трудове виховання школярів в умовах соціокультурного простору села» (2004 р.), М. Єрмоленка «Соціально-економічна підготовка школярів в умовах ринкової економіки» (2005 р.).

У ході роботи нами виявлено, що на початку XXI ст. методолого-теоретичні засади процесу реалізації ідеї політехнізму розглядалися в наукових дослідженнях крізь призму актуальних проблем модернізації національної системи освіти, зокрема оновлення змісту шкільної освіти (В. Мадзігон, О. Овчарук, О. Савченко); забезпечення гуманної особистісно орієнтованої спрямованості навчально-виховного процесу (І. Бех, А. Бойко); упровадження профільного навчання й проектної технології (В. Борисов, Н. Шиян, О. Коберник, В. Сидоренко); удосконалення професійної підготовки вчителів трудового навчання (В. Стешенко, Д. Тхоржевський). Безперечно, висвітлення проблеми в руслі ідей цих учених сприяє виявленню й аналізу системоутворювальних зв'язків і відношень, що характеризують ідею політехнізму в шкільній освіті як наукову проблему методолого-теоретичного рівня.

До робіт цього ж напрямку відносимо міждисциплінарні дослідження, виконані в загальнонауковому багатогалузевому полі й спрямовані на збагачення вчення політехнізму науковими здобутками психології, дефектології, соціології, філософії, економіки тощо. У колі підвищеного наукового інтересу знаходяться праці філософського й соціологічного спрямування, які розкривають за допомогою адекватних методів вплив ціннісних орієнтацій, життєвих планів учнів на ефективність обраних засобів підготовки молоді до майбутньої трудової діяльності у сфері виробництва (В. Афанасьєв, В. Біблер, Г. Блажівська, Л. Буєва, М. Каган, Л. Коган, І. Коң, Л. Марцева, І. Печеркіна та ін.).

У контексті розробки проблеми в площині дефектології варто відзначити докторське дисертаційне дослідження Г. Пеніна «Політехнічна освіта глухих школярів у процесі трудової і професійної підготовки» (1998 р.). Сучасні тенденції розвитку соціально-економічних відносин відображені в працях О. Кравченка, Т. Михайлової, К. Кирсанова, В. Патрушева та ін. Соціально-економічні аспекти організації продуктивної праці учнів висвітлюються в кандидатській дисертаційній роботі В. Ключа «Праця в системі соціально-економічних відносинах сучасного російського суспільства» (2003 р.).

Безперечно, наукові розробки, виконані в міждисциплінарному полі, значно збагатили історіографію дисертації, а отже, сприяли більш ґрунтовному усвідомленню досліджуваної проблеми з позиції розвитку сучасного міжгалузевого гуманітарного знання в єдності різних наукових підходів. Разом з тим зауважимо, що цей напрям знаходиться в стані розвитку й потребує посиленої уваги з боку вчених.

Процеси демократизації суспільства кінця 1980-х – початку 1990-х рр. зумовили розвиток *історико-педагогічного* напрямку дослідження проблеми. Передовсім відзначимо зміну ставлення педагогічної громади до постатей українських учених у діяльності трудової школи 20-30 рр. XX ст. У зв'язку з цим в Україні перевидаються праці Г. Васьковича й Г. Ващенко. Особливе значення для нас мають думки педагогів щодо оцінки ідеї політехнізму й розробки нових підходів до вирішення проблеми підготовки молоді до трудової діяльності у сфері промислового й сільськогосподарського виробництва.

До історико-педагогічного напрямку відносимо також наукові дослідження сучасних українських учених, які присвячені проблемі розвитку шкільни-

цтва в Україні (Л. Березівська, Н. Дічек, І. Зайченко, В. Курило, О. Сухомлинська, Н. Побірченко, В. Шепотько та ін.). Важливо, що учені пострадянського періоду намагаються з нових позицій осмислити історичні аспекти розвитку ідеї політехнізму на тлі становлення вітчизняної системи шкільної освіти. У зв'язку з цим підкреслимо вагомість фундаментального видання за ред. О. Сухомлинської «Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933» (1996 р.). Наукову цінність для нашого дослідження склали матеріали про систему комплексного навчання в школах України, а також відомості щодо педагогічних ідей та діяльності Г. Гринька, О. Музиченка, Я. Ряппо. Важливе значення для нашої розвідки мали сучасні хрестоматійні видання «Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.)» (2003), «Українська педагогіка в персоналіях» (2005).

Серед історико-педагогічних робіт пострадянського періоду наукову цінність становить докторське дисертаційне дослідження А. Вихруща «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи)» (1994 р.) [7]. У монографії Н. Слюсаренко «Трудова підготовка молоді на Херсонщині: історико-педагогічний аспект XIX-XX століття» (2003 р.) виявлено неперервний характер розвитку трудової підготовки школярів, обґрунтовано його зміст, основні методи й форми [18]. Певні аспекти досліджуваної проблеми розглядаються в монографії Н. Калініченко «Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX – XX століття» (2007 р.). У контексті обраної нами проблеми наукова цінність праці полягає в узагальненні педагогічних ідей і досвіду діяльності О. Захаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка у сфері політехнічної освіти й трудового виховання школярів [8]. Досить удача спроба історико-педагогічної оцінки ідеї політехнізму на тлі становлення професійної педагогічної освіти здійснена в кандидатському дослідженні «Розвиток політехнічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України (XX століття)», виконаному Н. Терентьевою у 2007 р. До безумовних здобутків розвідки доцільно віднести те, що в роботі авторкою змістовно висвітлено організаційно-педагогічні засади політехнічної підготовки вчителів. Натомість власне питання розвитку політехнічної освіти школярів залишаються поза увагою дослідниці.

Для роботи важливими стали кандидатські дисертаційні дослідження, які дозволили виявити певні закономірності й тенденції розвитку трудової політехнічної підготовки учнів на різних історичних етапах становлення вітчизняного шкільництва: В. Кухарський «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (1937-1954 рр.)» (1995 р.); С. Дем'янчук «Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945-1999 р.)» (2000 р.); С. Мазуренко «Трудова спрямованість навчання в загальноосвітніх школах України (1920-1937 рр.)» (2004 р.); В. Макарчук «Продуктивна праця в досвіді шкіл України (60-70-ті роки XX ст.)» (2006 р.); Г. Ковальчук «Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX ст.» (2008 р.), В. Мадзігон «Розвиток організаційно-педагогічних форм шкільного виробництва в Україні (друга половина XX ст.)» (2009) та ін.

Наукову цінність для нашого дослідження становлять історико-педагогічні розвідки, що відображають проблему трудової політехнічної підготовки учнів у регіональному вимірі, серед них праці Н. Калініченко «Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина XX ст.)» (2008 р.); О. Кітової «Організація продуктивної праці старшокласни-

ків загальноосвітніх шкіл Донецького промислового регіону (друга половина ХХ ст.)» (2011 р.).

У пострадянський період проблема теорії і практики реалізації ідеї політехнізму розглядалася на шпальтах фахових періодичних видань у працях українських та російських учених, таких як Ю. Аверичев, Р. Доватор, Т. Куценко, В. Ликов, В. Медведєв, А. Нікольська, Є. Осовський, Є. Слепенкова, Л. Степанова, О. Філоненко та ін. У своїх роботах автори, висвітлюючи різноманітні історико-педагогічні явища й події, прямо чи опосередковано торкаються й нашої проблеми.

Унаслідок кардинальних змін у діяльності загальноосвітніх шкіл у 90-х рр. ХХ ст., зокрема зміщення акцентів у бік навчальної праці учнів, відбулося становлення *загальнодидактичного* напрямку дослідження проблеми. Так, Г. Терещук у докторській дисертації «Дидактичні основи індивідуалізації трудового навчання учнів загальноосвітніх шкіл» (1993 р.) обґрунтував необхідність створення науково-методичної системи індивідуалізованого трудового навчання [19]. Особливе значення в розвитку загальнодидактичного напрямку політехнічного вчення має праця П. Атутова «Педагогіка трудового становлення учня» (2001 р.). У ній автор переконливо довів функціональну природу політехнічних знань [3]. Розробці загальнодидактичного напрямку сприяли також наукові доробки Й. Гушелея, С. Калюги, О. Коберника, В. Полякова, В. Сидоренка, В. Струманського та ін.

Розробці практико орієнтованого напрямку сприяли кандидатські дисертації С. Ширшова «Педагогічні й економічні відносини школи й підприємства при організації виробничої праці учнів» (1991 р.), В. Дідуха «Політехнічна освіта школярів на факультативних заняттях у 8-9 класах» (1994 р.), В. Комеліної «Формування політехнічної культури учителя» (1995 р.), В. Бурдуна «Формування у старшокласників морально-ціннісного ставлення до продуктивної праці» (2006 р.). У цих роботах учені порушували й вирішували актуальні питання політехнічної освіти, пов'язані із включенням школярів до госпрозрахункових суспільно-трудова відносин.

Отже, матеріали наукового пошуку свідчать, що теорія і практика реалізації ідеї політехнізму в шкільній освіті ХХ ст. як історико-педагогічна проблема, яка тісно пов'язана з соціально-економічним розвитком суспільства, постійно була в центрі інтересів учених і педагогів-практиків. Піднесення зацікавленості до цього питання спостерігалось в кризові періоди історичного розвитку, коли виникала об'єктивна потреба удосконалення підготовки молоді до трудової діяльності у сфері промислового або сільськогосподарського виробництва. Зауважимо, що кожен із виокремлених нами етапів характеризувався певним державним устроєм, цільовими пріоритетами в політичній, соціально-економічній і культурно-освітніх галузях. Це, у свою чергу, прямо або опосередковано впливало на інтерпретацію історико-педагогічних надбань шкільної освіти ХХ ст. взагалі й висвітлення теорії і практики реалізації ідеї політехнізму зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Акимов В. В.* Производительный труд школьников : педагогические аспекты / В. В. Акимов, Н. Д. Неустроев. – М. : Акамемя, 2001. – 136 с.
2. *Ананьїн С. А.* Трудове виховання. Його минуле й сучасне // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) : [хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – С. 218-224.

3. *Атутов П. Р.* Педагогика трудового становления учащегося // *Атутов П. Р.* Избранные труды в 2 т. – Т. 1. – М. : Просвещение, 2001. – 357 с.
4. *Атутов П. Р.* Политехнический принцип в обучении школьников / *П. Р. Атутов.* – К. : Рад. школа, 1982. – 176 с.
5. *Ахияров К. Ш.* Политехническая направленность обучения основам наук в общеобразовательной школе : [учеб. пособ. для студ. пед. инст. / *К. Ш. Ахияров, П. Р. Атутов, Р. З. Тагариев*]. – М., 1990. – 287 с.
6. *Батышев С. Я.* Трудовая подготовка школьников : вопросы теории и методики / *С. Я. Батышев.* – М. : Педагогика, 1981. – 192 с.
7. *Вихрущ А. В.* Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи) : дис. ... д. пед. наук : 13.00.01 / *Вихрущ Анатолій Володимирович.* – К., 1994. – 473 с.
8. *Калініченко Н. А.* Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX – XX століття : [монографія] / *Н. А. Калініченко.* – Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2007. – 744 с.
9. *Королев Ф. Ф.* Советская школа в период социалистической индустриализации / [под. ред. В. З. Смирнова]. – М. : Госучпедиз Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 320 с.
10. *Крапп Г.* Маркс і Енгельс о соединении обучения с производительным трудом и политехническом образовании / *Г. Крапп.* – М. : Просвещение, 1964. – 253 с.
11. *Крупська Н. К.* Про політехнізм // *Крупська Н. К.* Педагогічні твори : в 10 т. / [за ред. М. К. Гончарова, І. А. Катрова, М. О. Константинова]. – К. : Інститут теорії і історії педагогіки АПН РРФСР, 1964. – . – Т. 4. – 1964. – С. 188-191.
12. *Леднев В. С.* Содержание образования : [учеб. пособие] / *В. С. Леднев.* – М. : Высш. шк., 1989. – 360 с.
13. *Макаренко А. С.* Виховання громадянина / [под ред. Л. Ю. Гордина]. – М. : Просвещение, 1968. – 256 с.
14. *Нечипорук В. А.* Проблема политехнизма в становлении и развитии общеобразовательной школы Украинской ССР (1917-1932 гг.): дис. ... к. пед. наук : 13.00.01 / *Нечипорук Василий Александрович.* – К., 1970. – 329 с.
15. *Панкевич П.* Политехническая школа в связи с современной крупной индустрией / *П. Панкевич.* – Минск : Белгосиздат, 1928. – 234 с.
16. *Плюснин-Кронин Б. А.* Новый этап. Новая система народного образования в РСФСР и новые программы Государственного Ученого Совета / *Б. А. Плюснин-Кронин.* – М. : Работник просвещения, 1925. – 230 с.
17. Политехнический принцип в обучении основам наук в средней школе : [пособие для учителей] / под ред. Д. А. Епштейна. – М. : Просвещение, 1979. – 151 с.
18. *Слюсаренко Н. В.* Трудова підготовка молоді на Херсонщині : історико-педагогічний аспект : [монографія] / *Н. В. Слюсаренко.* – Херсон : Айлант, 2003. – 476 с.
19. *Терещук Г. В.* Дидактические основы индивидуализации трудового обучения учащихся общеобразовательных школ : автореф. дис. ... д. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика трудового навчання» / *Г. В. Терещук.* – М., 1993. – 33 с.
20. *Хитарян М. Г.* Трудовое воспитание и политехническое образование в советской школе и педагогике (30-50-е годы): дис. ... д. пед. наук : 13.00.01 / *Хитарян Михаил Георгиевич.* – Орехово-Зуево, 1983. – 464 с.
21. *Шабалов С. М.* Политехническое обучение / *С. М. Шабалов.* – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 728 с.

ЛАРИСА СЕМЕНОВСКАЯ

РЕАЛИЗАЦИЯ ИДЕИ ПОЛИТЕХНИЗМА В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ XX ВЕКА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Проведен историографический анализ проблемы реализации идеи политехнизма в отечественном школьном образовании XX века. На основе хронологического и

сравнительного методов выделены и обоснованы этапы и направления исследования вопроса.

Ключевые слова: идея политехнизма, реализация, этап, направление, обучение, воспитание, школьное образование, труд.

LARYSA SEMENOVSKA

POLYTECHNIC EDUCATION IDEA REALIZATION IN THE SCHOOL EDUCATION OF UKRAINE (XX-TH CENTURY): HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS

The beginning of the third millennium was marked by dynamic processes of integration and intellectualization of the economy, by a free action of the law on labor changes and reorientation of work functions, widespread integration of information and communication technologies with all spheres of society.

Thus, the need to implement the idea of a system of polytechnic education as strategic direction of the schooling development is dictated by the requirements of integration of knowledge based technologies with industrial production, as well as by the exceptional importance of human capital of the country. A problem of theory and practice of polytechnic education in schools has been studied thoroughly enough. Analysis of the reference literature allows to single out the following stages of scientific research:

Imperial stage (late 19th century – 1916). At this time, the following areas were determined:

Emergence of philosophical and pedagogical works which analyzed socio-cultural phenomenon of labor and its importance for development of the personality (S. Vladimirsky, I. Vyshnegradsky, P. Kapterev, K. Marx, M. Peskovski, N. Pirogov, K. Ushinsky, V. Farmakovsky, K. Tsirul, etc.); Historical and educational area consisting in research of the historical aspects of labor education in the context of the genesis of the national school of educational thought and practice (I. Anopov, A. Bykov, M. Demkov, V. Eliseev, P. Miliukov, A. Nebolsin, O. Pogozhev, S. Rusova, Ya. Chepiga, W. Schrader, etc.).

The Soviet stage (1917 – 1990). It was characterized by formation of the following areas:

Concrete scientific area containing the results of scientific research used to develop pedagogical framework (objective, tasks, content) of polytechnic education (P. Atutov, S. Batyshev, Yu. Vasilyev, A. Gastev, V. Gusev, V. Zubov, A. Kalashnikov, N. Krupskaya, V. Lednev, A. Lunacharsky, V. Polyakov, M. Skatkin, P. Stawski, etc.); Historical and narrative area comprising scientific research aimed at highlighting the various aspects of the evolution of the idea of polytechnic education (Sh. Ganelin, M. Gritsenko, E. Dneprov, R. Dovator, M. Konstantinov, T. Kornichuk, F. Korolev, M. Kotryakov, S. Litvinov, F. Panachin, M. Hitaryan, etc.); Scientific and methodological area consisting of the research carried out in order to support educational tools that provide polytechnic orientation of educational branches of learning of Natural Science and Mathematics and the Humanities, as well as labor training (K. Akhmyarov, I. Zverev, D. Epstein, V. Korotov, A. Makarenko, V. Polyakov, V. Sukhomlinsky, G. Tagar, I. Tkachenko, S. Shabalov, etc.).

The post-Soviet stage (1991 – early 21st century). This period is associated with the development of the following areas:

Theoretical and methodological area comprising scientific work related to the justification of the philosophical and pedagogical basis of labor education and polytechnic education (V. Akimov, A. Amirov, A. Boyko, V. Borisov, A. Kobernik, V. Myagkov, A. Petrov, A. Savchenko, V. Steshenko, etc.); Historical and pedagogical area comprising theoretical studies on the history of polytechnic education and vocational training for pupils (A. Abalov, Yu. Averichev, A. Vyhrusch, N. Dichek, R. Dovator, N. Kalinichenko, V. Kurylov, V. Mayboroda, S. Mazurenko, V. Medvedev, E. Osovski, N. Pobirchenko, O. Sukhomlinskaya, etc.); General didactic area consisting of the research carried out in order to substantiate the content of polytechnic education and the main ways of its implementation (K. Kathanov, V. Lednev, N. Nikolaev, V. Sidorenko, G. Tereshchuk, etc.); Practice-oriented area comprising the scientific and methodological advances in the field of educational technology, methods and forms that are used with to implement the idea of polytechnical education in the

school (W. Burdun, I. Gushel, V. Didukh, V. Komelina, V. Sipchenko, V. Steshenko, D. Chernyshov, etc.).

Keywords: *polytechnic education idea, realization, stage, area, instruction, education, school education, labour.*

Одержано 21.11.2013, рекомендовано до друку 10.12.2013.